

A KIHUNYÁS INDULATA ÉS MÉLABÚJA

Hrabal kései művészetéről

– Utószó –

Az emberi szellem kihunyása abban hasonlít egy tűzhányóéhoz, hogy egyik sem hal meg igazán, csak tevékenységük és működésük láthatósága csökken. Egy kialvófélben lévő vulkán még évszázadokig szolgálhat meglepetésekkel: csöndesen párállik és fenyegetően füstölög, fortyog és morajlik méhében a magma, láva izzik a járatokban a vékony kéreg alatt, majd adandó alkalommal, amikor a mélyben akkumulált energia eléri a kritikus küszöböt, szétfeszíti a megdermedt kőzetréteget maga fölött, és ismét a felszínre juttatva a forró anyagot ámulatba ejti és rémületbe kergeti a környezetét. Mindennek súlyt és fenséget az kölcsönöz, amit a tűzhányó évezredes működése során már létrehozott: a vulkán hatalmas korpusza, amelyet magamagának épített rétegekben, minden kitörés alkalmával vastagabbra hizlalva önnön testét, míg végül a kihűlő köz-

tek végleg elzárják a forró láva útját. Így jön létre az a hatalmas bazaltkúp, amely fenségesen emelkedik ki a környező tájból, és a kitörések hamuzáporából keletkezik körülötte az a termékeny táj, amely az élet televényéül szolgál. Nem véletlen, hogy a nagy tűzhányók tövében olyan hatalmas és virágzó városok támadtak, mint Nápoly és Tokió, és nem véletlen, hogy ezeknek lakói kultikus tisztelettel viszonyulnak a szomszédjukban működő vulkánokhoz, amelyeknek az életüket köszönhetik, és amelyek egyben állandóan fenyegetik is a létüket.

Bohumil Hrabal a nyolcvanas évek második felére fölépítette életművének azt az egyedülálló bazaltkúpját, amelyet olyan regények alkotnak, mint a *Túlságosan zajos magány*, a *Szigorúan ellenőrzött vonatok* vagy az *Ófelsége pincére voltam*. Olyan alkotások ezek, amelyekben a cseh író elementáris művészi ereje által emberséggé lényegül át a közép-európai történelem mindahány kataklizmája: a náciizmus és kommunizmus embertelensége, a koncentrációs táborok és a kitelepítés valamennyi szenvedése.

A nyolcvanas években még nem egyértelműen nyilvánvaló, csupán sejthető, hogy az író alkotó energiája megcsappant, és ami ezek után következik majd, azt az öregedés és az elmúlás melan-

kóliája lengi körül. A tűzhányó nagy-nagy kitöréseinek helyébe apró mozzanatok lépnek: a vulkán oldalában időnként beomlik a szilárd kéreg, és az így támadt nyíláson át az írói lélek izzó rétegeibe pillanthatunk, olyan részekbe, amelyekhez kulcsa egyébként csak a nagy barokk misztikusoknak vagy a lélekbúvároknak lenne. Más alkalommal a kései Hrabal-művek olvasója abban a könnyed párafelhőben gyönyörködhet, amely a vulkán krátere fölött lebeg, és a kései szerelem érzése olyan narancssárga fénytörésben látja, mint Hokusza metszetein a Fudzsjamát. Megint máskor megmagyarázhatatlan félelmet keltenek az emberben, amint naplóformában megörökítik szerzőjüket, ahogy mogorván boszszankodik, magányában szűkül és morog, és ismeretlen eredetű indulatok ébrednek benne ismeretlen emberek és történések ellen. Az idős, türelmetlen ember agressziója ez a fiatal étellel szemben, amelynek magyarázatára csak akkor lelünk rá, ha egy nap váratlanul rájövünk, magunk is megöregedtünk.

Hrabal őszinte író. Mindannak a művészi dokumentálására vállalkozik, ami emberi és ami vele és velünk történik. A nyolcvanas-kilencvenes években Hrabal, jó döntéssel, felhagy a hosszabb lélegzetű prózai műfajokkal, nem ír több regény, nem ír több hosszabb lélegzetű prózát.

Alkotói ereje fogytával nem lényegíti át érzelmeit prózai figurákká, nem formálja át gondolatait hősök világlátásmódjává, nem szerkeszti hosszú történeté mindennapi emberi tapasztalatait – primér formáját választja megfogalmazásuknak: naplót ír. A napló Hrabal számára is lepel, amely alatt minden elfér, amely bármilyen műfajt és stílust elvisel: az ember életgyónást végezhet el általa, mintha egy pappal beszélgetne, írhat bele verset, mintha szerelmének szavalna, kivágott aktuális újságcikkeket és régi fényképeket ragaszthat bele, anekdotákat, történeteket szerkeszthet bele, megörökíthet benne semmitmondó mindennapi eseményeket és fantasztikus utazási élményeket. Sőt: nyíltan pletykálhat, szitkozódhat és akár átkozódhat is benne. A napló lapjai mindent elbírnak. Hogy szerzője megtartja-e magának megfigyeléseit, elküldi-e levélként szerelmének, esetleg közreadja folyóiratokban vagy megjelenteti könyvkiadóknál, az csupán részletkérdés. Hrabal vérbeli művészként persze az *elmondom hát mindenkinek* elvét követve a széles nyilvánosságot választotta.

Hogyan született az elmúlás indulatának és melankóliájának naplója? Természetesen úgy, hogy a háttérben mindig ott sejlik a hrabali életmű vulkáni kúpja. A napló nemcsak témáiban, nem-

csak stílusában, hanem írói módszereiben is követte a korábbi példát: Hrabal itt is a jól kipróbált és tökélyre fejlesztett kollázs-módszert alkalmazta. A napló-kollázsban a valóságból kivágással kölcsönzött szövegeket, képeket oly módon szerkesztette össze, hogy eredeti értelmükön túl, egymás gravitációs csapdájában, egymás körül keringve önálló művészi naprendszer jöjjön létre, amelynek közepében – természetesen – egy csillag található, egy nap, amely a vonzáskörébe tartozó égitesteket keringeti: Bohumil Hrabal. A művészi kollázs egyik legeredetibb alkotója a párizsi emigrációban élő cseh művész, Jiří Kolář volt, aki 1968 decemberétől hetente egyszer készített egy-egy kollázst újságkivágásokból, fényképekből, amelyhez rövid szöveget is írt, megalkotva ezzel korunk egyik legérdekesebb képzőművészeti-irodalmi naplóját. Hrabal napló-kollázsa a 80-as években vette kezdetét, és 1997-ig, szinte haláláig folytatta. Megörökített benne mindent, amit személyes életében fontosnak ítélt: kerskói magán(y)-univerzumát a félvad, azaz saját elvadultságát jelképező macskákkal, évek hosszú sora óta alig csillapuló fájdalmát, amellyel feleségét siratta, szemérmes szerelmét egy amerikai diáklány iránt, akinek legnagyobb érdeme, hogy alkalmat szolgáltatott az Áprilka-levelek megírására. Naplójában koc-

mai beszélgetéseket vágott össze, amelyek *különös* kocsmái léthelyzetben hallott *különös* emberi sorsokat örökítenek meg a lejegyzés és szerkesztés által azonban *általános* emberi érvényességgel. A napló-kollázs egyben visszaemlékezés is, elmerülés a gyermekkorban, amelynek ezidáig elfelejtett eseményei és elfojtott élményei tolnak a kihunyó tudat felszínére. Naplójában Hrabal gyakran tér vissza az ifjúkorba, amikor egyívású művészekkel küzdöttek a hivatalos kultúrpolitika ellen saját művészi módszerük kialakításáért, és számot is vet egyben, kik maradtak a régiek közül, és mivé fejlődött a kapcsolat az évtizedek során. Hrabal napló-kollázsa persze messze túlmutat a személyes vagy a művészeti élet keretein: közösségi és társadalmi vonatkozásai is legalább olyan fontosak, hiszen emberpróbáló történelmi korban született: a kommunizmus fojtogató érájában, amikor emberek egymást szolgáltatták ki a hatalomnak tényleges vagy vélt előnyökért, amikor művészek egymást figyelték meg és jelentették föl, hogy ők maguk játszhassanak, forgathassanak, kiállíthassanak, publikálhassanak. Hrabal ebben a vonatkozásban is őszinte, meggyónja, hogyan morzsolták föl ellenállását, mikor és miért kellett találkoznia az állambiztonsági szolgálat alkalmazottaival, és milyen információkhoz juttatta őket. Ugyanak-

kor azonban krónikása azoknak az eseményeknek is, amelyek ezt az embertelen rendszert elsöpörték, amelyek új esélyt adtak a méltóbb emberi életre. A napló-kollázs teret ad az euforikus állapot utáni kiábrándultságnak is, amely során nyilvánvalóvá vált, hogy az új politikai és társadalmi elit, még ha baráti szálak fűzték is képviselőit az íróhoz egykor, új helyzetének fogságában vergődve képtelen összehangolni a homo ethicus nézeteit a homo politicuséval. A napló-kollázs időnként – Hrabal előadókörútjainak alakulása szerint – útirajzzá változik át, amelyben az író megörökíti itáliai, angliai, amerikai élményeit. Ezek az utazások azonban többet jelentenek megfigyelések egyszerű közlésénél – mindegyik külföldi útja zarándoklat is egyben, amelyek azokra a kultikus helyekre vezetnek, ahol művészi példaképei éltek és alkottak. Hrabal lerója tiszteletét James Joyce, T. S. Eliot, Jack Kerouac, Andy Warhol és a modern városi művészet számos egyéb képviselője előtt.

A hrabali napló-kollázs számos műfajból, sőt műnemből áll össze, amelynek részei az író kései elbeszélései, Áprilkához írott levelei, sőt a Hrabal-interjúkötetek és televíziós beszélgetések is. Igazi patchwork tehát, amelynek textúráját a műnemek és műfajok sokszínűsége, színvilágát

pedig az idős Hrabal hangulatának alakulása adja. Az írói patchwork, bár a sokféle szín tarkaságot kölcsönöz neki, alapvetően sötét és borús színű. Az öregkori depresszió valahány tünete fölfedezhető a világtól való agresszív elhatárolásban, amely ugyanakkor a kétségbeejtő magánytól való szüntelen szorongással társul, a kényszeres menekülésben a kocsmái asztaltársasághoz, majd az ivást követő örökös levertségben, az elmúlt dolgok élővé varázsolásában és a jelenvaló dolgok hiábavalóságának érzésében. Ehhez az életérzéshez választja Hrabal misztikus állatszimbólumait is. Elsősorban és leggyakrabban a titokzatos életet élő és tökéletesen sohasem megszelídíthető macskákat a maguk infernális életével. Cassius, a Homokszínű és a többiek más törvényeknek engedelmessé életük példájával hirdetik a választási lehetőség meglétét annak számára, akinek élete alkonyán már nemigen van választása. Hrabal gyermeki büszkeséggel emeli nyakába a hatalmas boát az Arany Tigrisben, és a lét és nem-lét határhelyzetét élvezve addig incselkedik a kígyóval, amíg az mint a Gonosz bibliai szimbóluma, fojtogatni kezdi. A fojtogató szorításból aztán egy gyermeklány menti meg, aki képes parancsolni a gonosz teremtménynek, és ezáltal az író új életet nyer. Harmadik fontos állatszimbóluma a holló,

amelynek mitológiája éppoly szerteágazó, mint az előzőeké. A holló Hrabal számára a kisemmi-zettség és igénytelenség jelképe, amely a hulladékból is képes kiválogatni azt, ami élteni: igénytelen és mégis intelligens, hűséges madár, amelyet a világirodalmi és képzőművészeti hagyomány a halálhoz kapcsol.

A halál nem csak egyszerűen témája Hrabal kései művészetének. A kései prózáknak elsőrendű feladata az elmúlás előkészítése, fölépítése, megkonstruálása, amelyet az író életének elválaszthatatlan részeként, sőt beteljesedéseként értelmez. Ily módon a halál maga is az életmű részévé válik, azaz létrehozott alkotás, *teremtett világ*, amely betetőzi a művészi pályafutást. Olyan nagy művészek halálának körülményeit idézi föl gyakorta és előszeretettel kései műveiben, akik önközükkel vetettek véget életüknek. E művészek példája azt sugallja, hogy az ember az öngyilkosság tudatos választásával legyőzi, ha nem is magát a halált, de a tőle való félelmet, ezáltal mélyebben ismerheti meg az emberi lét és nem-lét problémáját. A halál az öngyilkossági módok és eszközök katonán motívumainak formájában van jelen Hrabal prózájában: az ablakból való kiugrás Franz Kafka figurájához kapcsolódik, a pisztollyal való öngyilkosság Vincent van Goghot

juttatja eszébe stb. E gondolat erős vonzását Hrabal goethei módon kísérli meg ellensúlyozni: Margitok, azaz szeretett és szerető női alakok jelennek meg elbeszéléseiben és leveleiben, akik a mindennekfölött való életet jelentik számára. Felesége erőteljes személyiségének emléke még ideig-óráig képes az élők világában marasztalni az írókat. Hasonló feladat jut osztályrészül az amerikai Stanford Egyetem bohémista hallgatójának, akinek megnyugtatóan távoli alakjába az író mindazt beleképzelheti, ami hiányzik élete folytatásához: a szeretetet, a fiatalságot, az önátadás képességét és a reményt. A lét és nem-lét határhelyzetének taglalása természetesen örök toposza a művészetnek. Hrabalhoz mégis a romantikus elődök önstilizációja és szerepjátszása áll a legközelebb. Ebben a fénytörésben ugyanis a művészi szubjektum elsősorban médium, aki képes a kapcsolat megteremtésére az evilági és a túlvilági erők között. A romantikus művész-kultusznak megfelelően Hrabal is különleges képességekkel rendelkező személyiség tehát, aki ezért fölötte áll a hétköznapi világ törvényeinek.

Hrabal kései elbeszéléseiben ugyanakkor más szerepeknek is meg akar felelni. A cseh vallási és kulturális hagyományban rendkívül fontos helyet foglal el a „nép tanítójának” toposza. A Husz János-i vagy comeneusi babérokra Hrabal

némi posztmodern-posztkommunista iróniával a „népművelő” státuszával pályázik. A népművelő író az, aki képes az újsághíreket egyik pillanatról a másikra kiselőadássá kerekíteni, művészi életpályákat másfél mondatban összefoglalni, az irodalom, a filozófia vagy éppen a festészet kérdéseit oly módon taglalni, hogy az olvasó, képzettségétől függetlenül, megértse a legelvontabb művészi problémákat is. Így aztán a népművelő író, aki nem pályáz filológusi babérokra, gyakran keveredik pontatlanságokba, hibásan adja meg a színészek, rendezők, festők és egyéb szerzők nevét, eltéveszti a könyvek és festmények címét vagy fellelhetőségi helyét, emlékezetből és nagyjából idéz szövegekből – nemegyszer szinte megoldhatatlan rejtvényekkel szolgálva a fordítóknak (is). A mérleg másik serpenyőjében azonban az írói lényeglátás képessége, a probléma érdekesítő és expresszív tárgyalási módja mindezt képes feledtetni. A népművelői szerep hrabali változata számos ponton érintkezik a modern prófétáéval, amelynek sajátos, 20. századi nagyvárosi formáját a cseh irodalomban Hrabal fejlesztette tovább. A felvilágosodás kori „nemzeti próféták” nyomdokaiban járva Hrabal vállalkozott arra, hogy szinte naprakész beszámolót adjon az éppen aktuális politikai-társadalmi helyzetről a nyolcvanas-kilencvenes évek

sorsdöntő napjaiban. Az író mindenütt jelen van, ahol fontos események zajlanak: a Vencel téri tüntetéseken, a Nemzeti sugárúti könnyűlovas-támadásnál, a moszkvai Vörös téren és a prágai Hradzsínban az elnöki eskü utáni ceremónián, hogy megörökítse az utca emberét, az utcai művészet megnyilvánulási formáit, hogy azon nyomban mitológiává dermessze a történelmi események izzó lánvját. A forró anyag pedig időnként engedelmeskedik az írói akaratnak, máskor pedig fölégeti a keretet, amelybe belekényszerítették (lásd például Mečiarral kapcsolatos eszmefuttatásait). Hrabal kései elbeszéléseinek további éltető eleme a „fiatal öreg” toposza, amely által az író részese lehet a rendszerváltozásnak: jelen lehet a tüntetéseken, beléphet az egyetemisták sztrájkbizottságába és filozófiai kiselőadást rögtönözhet ott, sőt földrészeken kelhet át, hogy találkozzék szerelmével.

A nagy emberi szellem kihunyása abban is hasonlít a csillagéhoz, hogy életének utolsó előtti fázisában, közvetlenül a széthullás előtt térfogata megnő, szétterjeszkedik az űrben, és mindazokat a bolygókat, holdakat, amelyek keringtek körülötte, amelyeket napként éltetett energiájával, magába szippant, elnyel, megsemmisít. Hrabal személyiségként ily módon vált ellentmondásos figurájává a nyolcvanas-kilencvenes évek

cseh és nemzetközi irodalmi életének. Ha a vele kapcsolatos fájdalmas, keserű és kiábrándult naplóbejegyzések tömegét egyszer egy irodalomtörténész összegyűjti majd, kötetek fognak belőle összeállni.

Jó volt tőle távol lenni.

A nagy emberi szellem kihunyását indulat és mélabú kíséri. A kései Hrabal olvasója láthatja a hatalmas életmű vulkáni kúpját, szemlélheti a kihunyó alkotóerő valahány megnyilvánulási formáját: a szilárd kéreg alatt időnként meg-megnyíló izzó lelket, a kráter fölött lebegő poétikus párafelhőt, a vészjósló morajlásokat a hegy gyomrában.

Az egészben gyönyörködik

KISS SZEMÁN RÓBERT